

Làng thêu Quất Động

NGUYỄN ĐỨC TOÀN*

Hà Tây nằm ở trung tâm vùng đồng bằng châu thổ sông Hồng, từ xa xưa được coi là vùng đất trăm nghề. Người nông dân ở những làng quê yên bình khi ngơi việc đồng áng, với sự cần cù và đôi bàn tay khéo léo đã trở thành những người thợ thủ công thuần thực, tự tay họ đã làm ra những sản phẩm thủ công mỹ nghệ độc đáo. Chính sự cần cù và những đôi bàn tay khéo léo ấy, của những người thợ thủ công Hà Tây, từ ngàn đời đây đã góp phần dệt nên truyền thống đáng tự hào của một vùng quê văn hiến.

Trong số các địa phương ở tỉnh Hà Tây, huyện Thường Tín vốn nổi tiếng là một vùng đất với nhiều nghề cổ truyền như nghề tiện, nghề sơn mài, nghề làm bánh dày, nghề dệt đũi tơ tằm, nghề bông len, nghề điêu khắc, nghề mộc, nghề kim khí... Trong số ấy, nghề thêu ở Quất Động được xem là một nghề lâu đời nhất.

Làng Quất Động thuộc xã Quất Động ở bên trái quốc lộ 1 - cách huyện Thường Tín 3 km và cách thủ đô Hà Nội 23 km về phía Nam. Xã Quất Động giáp các xã: Chương Dương ở phía Đông, Duyên Thái ở phía Tây, Thăng Lợi ở phía Nam, Hà Nội ở phía Bắc. Có thể nói, Quất Động nằm ở vị trí rất thuận lợi về giao thông, tiện cho việc phát triển kinh tế và mở mang ngành nghề. Vào thời Nguyễn, Quất Động là một trong 9 xã thuộc tổng Bình Lăng, phủ Thường Tín, thuộc trấn Sơn Nam Thượng - ngày nay Quất Động được lấy làm tên của xã, gồm có 8 thôn: Quất Động, Quất Lâm, Quất Tĩnh, Đức Thịnh, Đô Quan, Nguyên Xá, Bì Xá và Lưu Xá. So với các thôn trong xã, người thôn Quất Động khéo tay hay làm. Ruộng đất canh tác của thôn chỉ có hơn 200 mẫu nên người dân ở đây không chịu bỏ búa với nghề trồng rau, trồng lúa và buôn bán, mà từ ngàn xưa do được thừa hưởng phúc lộc của tổ tiên, người dân Quất Động đã biết làm nghề thêu. Từ đời này qua đời khác, nghề thêu đã trở nên tinh xảo và trở thành nghề cổ truyền của người dân nơi đây. Theo các tư liệu hiện còn

được lưu giữ ở đình làng Đào Xá (xã Thăng Lợi, huyện Thường Tín) thì nghề thêu, đặc biệt là cách thêu màu nổi ở Quất Động đã có từ giữa thế kỷ XV (vào đời vua Lê Thánh Tông), tính đến nay đã ngót 500 năm. Tương truyền ông tổ nghề thêu là Bùi Công Hành người làng Quất Động. Vốn là người có chí khí, khi quân Minh sang xâm lược nước ta, ông đã tìm theo Lê Lợi tham gia kháng chiến. Sau kháng chiến thắng lợi, thấy ông là người vừa có đức, vừa có tài vua Lê Thái Tổ đã trọng dụng và cho ông được mang họ vua, đổi là Lê Công Hành. Đến đời Lê Thái Tông, ông được cử dẫn đầu đoàn sứ bộ của triều đình nhà Lê sang yết kiến vua Minh. Chính thời gian này, bằng trí thông minh và cảm nhận nghề nghiệp đặc biệt, ông đã tự mày mò và nhập tâm được cách làm lọng và cách thêu nổi của các nghệ nhân Trung Hoa. Về nước, ông đem những điều đã học được dạy cho dân làng và dân trong vùng cách làm lọng và cách thêu màu nổi theo kiểu thêu Bắc Kinh. Từ đó nghề thêu bắt đầu được tạo dựng ở làng Quất Động.

Trải qua mấy trăm năm, nghề thêu đã trở thành nghề cổ truyền của làng, nói như thế không có nghĩa là cho đến khi ấy nghề thêu mới xuất hiện ở nước ta. Theo nhà nghiên cứu văn hóa dân gian Hà Tây là ông Yên Giang - Chi hội trưởng chi hội văn nghệ dân gian - Hội Văn học nghệ thuật của tỉnh, thì có lẽ, nghề thêu đã xuất hiện ở nước ta ngay từ thế kỷ I. Vì theo sử sách còn ghi, vào thời kỳ này dân ta đã dệt được vải, và còn dệt được cả những khăn bông thêu chữ và các thứ hoa cỏ rất khéo léo, được gọi là "Bạch điệp". Tuy nhiên, những ghi chép về nghề thêu mới lại được nhắc đến trong tác phẩm Tiểu thủ công Việt Nam của Vũ Huy Phúc (1858 - 1945). Chính trong tác phẩm này, tác giả đã nhắc đến nguồn gốc nghề thêu có từ thời Lê, do Lê Công Hành người làng Quất Động truyền dạy. Còn trong cuốn Hà Đông tỉnh dư

* PHÓ GIÁM ĐỐC SỞ VĂN HOÁ - THÔNG TIN HÀ TÂY

địa chí của J. Rouan (xuất bản năm 1925) thì cho biết: Vào thời kỳ này số thợ thêu của tỉnh Hà Đông là 1290 người, trong đó riêng ở làng Quất Động có 600 người. Con số này được tăng lên gấp đôi vào năm 1939, là thời kỳ mà nghề thêu ở vùng Quất Động phát triển mạnh. Chỉ riêng ở thôn Hương Dương đã có một xưởng thêu lớn thu hút hàng trăm tay kim của vùng Quất Động. Từ năm 1940 đến trước năm 1956 là giai đoạn mà nghề thêu bị mai một do ảnh hưởng của chiến tranh. Mãi cho đến sau những năm 70 của thế kỷ trước, nghề thêu mới được phục hồi và phát triển rầm rộ. Hợp tác xã thêu Quất Động được thành lập, từ Quất Động nghề thêu được nhân rộng ra nhiều xã trong huyện Thường Tín như làng Cổ Chất, làng Đông Cửu - xã Dũng Tiến; làng Từ Vân - xã Lê Lợi; làng Đình Tổ - xã Nguyễn Trãi, làng Bình Lãng, làng Hương Dương, làng Khoái Nội, làng Đào Xá - xã Thăng Lợi của huyện Thường Tín và làng Nội ở xã Thượng Lâm - huyện Mỹ Đức. Sản phẩm thêu của vùng Thường Tín thời kỳ này chủ yếu xuất sang thị trường Liên Xô và Đông Âu. Đến cuối những năm 80 của thế kỷ XX, tình hình thế giới có nhiều biến động (đặc biệt là sự sụp đổ của Liên Xô và sự tan rã của hệ thống các nước Xã hội chủ nghĩa ở Đông Âu) đã ảnh hưởng trực tiếp đến nghề thêu ở Quất Động. Do mất thị trường, nhiều hợp tác xã thêu đã phải tự giải thể vì không có việc làm. Nhiều thợ lành nghề phải tạm gác khung thêu để xoay sang tìm kiếm các công việc khác nhằm ổn định cuộc sống.

Nghề thêu ở Quất Động chỉ thực sự sôi động trở lại khi Đảng và Nhà nước ta khởi xướng công cuộc đổi mới. Chấp nhận một nền kinh tế nhiều thành phần hoạt động theo cơ chế thị trường, đặc biệt là với chủ trương khôi phục và phát triển những ngành nghề truyền thống, nghề thêu ở Quất Động như gặp được luồng gió mới đã nhanh chóng phục hồi và phát triển mạnh mẽ. Ở Quất Động nhà nào cũng làm nghề, tuy được coi là một thứ nghề phụ nhưng đã mang lại nguồn thu nhập chính cho mọi nhà. Hiện nay thu nhập từ nghề thêu chiếm hơn 40% tổng thu nhập bình quân hàng năm của xã, cả làng đang giàu lên nhờ nghề thêu. Hàng thêu của làng đã có mặt tại những thị trường mới là Mỹ, Nhật, Pháp và ở nhiều quốc gia thuộc các châu lục khác nhau.

Do có thị trường mới và nhất là trong nền kinh tế thị trường, nghề thêu đã phát triển ra nhiều vùng không chỉ ở Thường Tín mà lan ra các huyện bạn,

Nguyễn Đức Toàn: Làng thêu Quất Động

tỉnh bạn. Có một điều đáng chú ý là, với kinh nghiệm của hơn 500 tuổi nghề, giờ đây sản phẩm thêu của làng vô cùng phong phú và đa dạng, những người thợ ở Quất Động có thể sử dụng nhiều kiểu cách thêu phức tạp với đòi hỏi khắt khe về kỹ thuật, bố cục, màu sắc. Không những thế, từng công đoạn của nghề đã dần được chuyên môn hoá, đáng kể nhất là việc tự chế ra các loại chỉ thêu với nhiều màu sắc. Chỉ thêu của Quất Động hiện nay có thể sánh ngang với chỉ nhập ngoại. Việc tự sản xuất ra chỉ thêu có một ý nghĩa rất quan trọng đối với sự phát triển của làng nghề. Những loại chỉ cao cấp trước đây như chỉ kim tuyến, kim sa thường phải nhập từ Trung Quốc thì nay người làng Quất Động đã tự chế ra được. Nhờ vậy, những người thợ thêu của làng có đủ điều kiện để sáng tạo ra những tác phẩm độc đáo về màu sắc, kiểu cách và mẫu mã riêng. Trên cơ sở đó tạo dựng được thương hiệu sản phẩm của làng trên thị trường. Chính vì vậy khách hàng có thể dễ dàng nhận ra những tác phẩm thêu độc đáo được làm ra bởi đôi bàn tay khéo léo của người thợ thêu Quất Động.

Sản phẩm thêu của Quất Động hết sức phong phú, đa dạng:

- Sản phẩm thuộc nhóm hàng thờ tự gồm: Câu đối, nghi môn, tàn lọng, cờ, biển, các loại trướng, khăn trầu áo ngự, các loại trang phục sân khấu cổ truyền (nhất là đối với sân khấu nghệ thuật tuồng).

- Các sản phẩm thuộc nhóm hàng thêu kỹ thuật: Gồm tất cả các tác phẩm hội họa được khách hàng ưa thích, kể cả ảnh chân dung, tranh phong cảnh (đồng quê, làng mạc, phố phường, sông núi, biển cả...) theo phong cách dân gian hoặc hiện đại.

Nghề thêu Quất Động vốn có tiếng từ xưa, nay càng thêm nổi tiếng và hấp dẫn du khách. Những sản phẩm thêu của làng vừa mang đậm hồn quê đất Việt, vừa tạo nên vẻ đẹp thuần khiết, tinh tế mà hiện đại, đủ sức đáp ứng nhu cầu ngày càng cao của thị trường trong nước. Phát huy truyền thống, người dân Quất Động vẫn luôn biết gìn giữ, trân trọng nghề cổ truyền để làm ra nhiều tác phẩm đặc sắc hơn nữa và để cho một dòng di sản văn hoá của ông cha không bị mai một./.

NĐ.T